

TÜRÜK

Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2013 Yıl:1, Sayı:2

Sayfa:206-216

ISSN: 2147-8872

BÜYÜK LOKMAN'A (İBN SİNA) BAKIŞIMIZ NASIL OLMALI

Ebülfez Elçibey*

Çev: Muhammet Kemaloğlu**

Özet

İbn-i Sina, 980-Buhara yakınları-1037 Hamedan, filozof, hekim Türk bilim adamıdır. Değişik konular üzerine 240'ı günümüze gelen 450 kadar makale yazdı. Eserlerinin en ünlüleri felsefe ve fen konularını içeren çok geniş bir çalışma olan Kitabü's-Şifa (İyileşme Kitabı) ile El-Kanun fi't-Tıb'dır (Tıbbın Kanunu). Bu ikincisi ortaçağ üniversitelerinde okutulmuştur. Hatta bu eser Montpellier ve Louvain'de 1650 yılına kadar ders kitabı olmuştur. Geometri (özellikle Öklid geometrisi), mantık, fıkıh, sarf, nahiv, tıp ve doğabilim üstüne çalışmalar yaptı. Farabi'nin el-İbane's aracılığıyla Aristoteles felsefesini ve metafiziğini öğrenip, hastalanan Buhara prensini iyileştirince (997) saray kütüphanesinden yararlanma olanağına kavuştu. Babası ölünce, Cür-can'da Şiraz'lı Ebu Muhammed'ten destek gördü (Tıp Kanunu'nu Cürcan'da yazdı). Çağında tanınan bütün Yunan filozoflarını yapıtlarını incelemiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn-i Sina, Türk Bilim Adamı, Buhara, El-Kanun fi't-Tıb, Ebülfez Elçibey

BIG LOKMAN (IBN SİNA) HOW DO WE LOOK SHOULD BE

Abstract

Ibn-i Sina, Hamedan-1037 980-Bukhara relatives, philosopher, physician Turkish scientist. Up to 450 to 240 from the present article I wrote on various topics. The most famous of his works including issues of philosophy and science, which is a very large work Kitab al-Shifa (Book of Healing) and Al-Law Canon of Medicine-TIB (medicine, law). The latter therefore studied the medieval universities. In fact, this work has been the textbook Montpellier and Louvain until 1650. Geometry (especially Euclidean geometry), logic, jurisprudence, supplies, nahiv, worked on the

*Mircälal Yusifli, Elçibey İrsini Araştırma Mərkəzinin direktoru; Əbülfəz Elçibey, Azərbaycanın Başlayan Tarix, Tərtibçi və Redaktor:Mircälal Yusifli, Adiloğlu Nəşriyyatı, Bakı, 2003, s.138-160.

**TRT Genel Müdürlüğü, Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Tarihçi, Ankara-Türkiye, muhammetkemaloglu@gmail.com

medical and natural science. Aristotle's philosophy and metaphysics Farabi's learn through hand-İbanes, ill treatment when the prince of Bukhara (997) gained access to the palace library to exploit. When his father died, received support to Muhammad Abu in Cürçan with Şiraz (Medical Law Cürçan wrote). The age of all the Greek philosophers studied recognized.

Key Word: Ibn-i Sina, Turkish Scientist, Bukhara, Canon of Medicine- Tibb al-Law, Ebülfez Elçibey

GİRİŞ

1972 yılında “Molodaya Gvardiya” yayınlarında Valeri Voskoboynikov’un “Velikiy V’raçatel (Voskobomikov, 1980: 248)” eseri yayınlanmıştı. Bu kitap ortaokul öğrencileri için öngörülmüştü. 1976 yılında aynı eser “Büyük Lokman” (Bakü, “Gençlik” Yayıncılık) adı ile Azerbaycan dilinde yayınlanmıştı. Eser Rusça 150 bin, Azerbaycan dilinde 15 bin baskıyla basıldı. Azerbaycan öğrencilerinin büyük bir bölümüne ulaşan bu eser, bildiğimiz gibi, dünyanın en büyük doktorlarından olan Ebu Ali İbn Sina’nın (980-1037) yaşam faaliyetini konu edinmişti. Önceden demeliyiz ki, kitap okuyucular arasında yayılmış, özellikle orta bilgili veya bu alanda az bilgisi olan okurların büyük ilgisini çekmişti. Bunun da nedeni başlıca üç şeyle bağlıdır:

1. “Lokman¹” kelimesinin kendisi,
2. İbn Sina (O’leary: 108; Çubukçu: 29; Altıntaş: 11; Watt, 1968:90)²,
3. Ortaçağ Doğu kültürü.

Bilindiği gibi “Lokman” özel ismi, dilimizde genel bir isim olarak kullanılırken konuşma dilinde de sık sık sıfat olarak kullanılmaktadır. Öyle ki, “Lokman Hekim” (en bilici doktor) ifadesine rastlıyoruz. Bu söz genel anlamda herkesçe bilinse de, özel anlamda birçok kişi için karanlıktır.

Bu yüzden de şöyle bir talebi çok duyuyoruz ki, Lokman kimdir?

Bu kitabı okuyanların çoğu soruyor ki, Lokman’ın asıl adı İbn Sina’dır (yazara göre). “Lokman” kelimesi genel bir isim gibi kullanıldığı ve özel bir isim olarak ön plana çıktığı için onun kökünü aramayı düşünüyoruz. Bu ilgi de kitabın ismini duyan herkesi kendine çekiyor. Kitabın yapraklarını çevirdikçe onun İbn Sina’dan bahsettiğini gören okuyucuda yeni bir ilgi oluşuyor, bu da yersiz değil. Bilindiği gibi, İbn Sina ta eski çağlardan bu yana Azerbaycan halkı arasında çok yaygındır. Öyle ki, İbn Sina’nın hayatının bir bölümü Azerbaycan’da geçmiştir. İbn Sina büyük Azerbaycan filozofu Behmenyar’ın (Rızayev, 1996: 14, 16, 26; Bayat, 1983: 9-10; Kemaloğlu, Ebülfez Elçibey’in Yaklaşımıyla..., Yayınlanmamış makale) hocası olmuş, nüfusunun çoğunluğu Azerbaycan Türkleri olan Kazvin ve Hemedan’da da

1 Lokman (Arapça:لقمان) veya Lokman Hekim (حكيم لقمان), Kuran’da ve halk efsanelerinde bahsi geçen, hikmet sahibi olduğuna inanılan kişi. Lokman Hekim’in İslam’a göre peygamber olduğuna dair iddialar bulunmakla beraber İslam alimlerinin genel görüşü peygamber olmadığı yönündedir. Kuran’da Lokman Hekim’den Lokman Suresi’nde bahsedilir. Allah tarafından Lokman’a hikmet verildiği belirtilir. Oğluna verdiği öğütler anlatılır.

2 Hüseyin Ebu Ali b. Abdullah b. Sina bin yıl önce 980 yılında Buhara yakınlarında Afşan’da köyünde doğmuştur. İbn Hallikan (1211-1282) diyor ki, onun babası Belh’den ve Buhara’ya göçmüştü. Annesinin adı Setare idi, o da Afşan’da bir köyden idi. Hüseyin İbn Sina küçük yaşlarından ilim tahsil etmeye başlamış, ilk gençliğinde Hint hesabını, cebir, Kur’an ve edep ilimlerini öğrenmiş.

çalışıp yaşamıştır. Başka bir yandan, henüz Avrupa İbn Sina'nın adını bile duymamışken, onun eserleri yazma yoluyla taşınmış, tüm Azerbaycan'a yayılmıştı. İbn Sina hakkında tarihi hakikatlerle birçok rivayetler halen halkımız arasında yaşamaktadır. Yeri gelmişken diyelim ki, bu rivayetlerden biri kitapta verilmiştir. Ancak, bu bizde daha güçlü ifade ediliyor. Kitapta şöyle: “Köylerden birinde sinsi ve komik bir kadın yaşıyordu. Onun hiçbir hastalığı yoktu. Buna rağmen, İbn Sina'nın hassasiyetini kontrol ediyor. O, biraz önce yavrulanmış kediyi kaldırıp koltuğunun altında saklıyor, ipin bir ucunu kedinin pençesine bağlıyor, öbür ucunu ise İbn Sina'ya veriyor.

-Şimdi onun gerçekten iyi bir doktor olup olmadığını göreceğiz? Diye kadın hırıldaya-hırıldaya komşularına fısıldar.

İbn Sina çeşitli kişilerin hastalığının ne olduğunu söylüyor. Nihayet, kedili kadına yaklaşıyor. O, bir an şaşırır, sonra bir de ipe dokunup der:

-Bu hasta beş gün önce yedi adet kedi yavrusu doğmuş, çok üzgün ve ona acilen süt içirmek gerekir. O'na hiçbir ilaç gerekli değil (Voskoboynikov, 1976: 165-166)³”.

Bizim yaşlılardan biri bunu 15 yıl önce bana şöyle demişti: “Bir gün Doktor Sinan bir köye gelir. Köyün adamları onu duymuştu. Ancak onu denemek istiyorlar. Diyorlar ki, bir kadın var, çoktandır ağır hasta yatıyor. Ancak o, diyor ki, ben kendimi yabancı erkeğe göstermem. Ne yapalım?”

Sinan diyor:

-Hastanın bileğine bir sap bağlayın, ucunu kapının arasından bana verin. Bir adam içeri girip sapı kedinin bileğine bağlıyor ve öteki ucunu Sinan'a uzatıyor. Sinan sapın titreşimini dikkatle denedikten sonra diyor:

-Hasta hamile, gönlü fare eti istiyor. Başka şey gerekmez. Gerçekten de kedinin yavrulemasına birkaç gün varmış. İbn Sina'nın bu hileden haberi olmuyor. Sonraları o, dermiş ki, “hamile kadının gönlü ne dersin ister, ancak fare eti isteyene bir kere rastladım”. Açıkça görünüyor ki, bu rivayetin bizde olan şekli daha mantıklı, kompakt ve anlamlıdır. Yüksek talepleri olan okuyucunun ilgisi ise İbn Sina'nın asıl bilimsel hizmetine, onun yaşadığı tarihi ortama, tüm dünya biliminde tuttuğu konuma ve X-XIV. yüzyıllardaki Ortadoğu kültürüne karşındır. Ebu Nasr Farabi, Ebu Reyhan Biruni, Muhammed Harezmi, Kaşgarlı Mahmud, Zekeriya Razi, İbn Sina, İbn Rüşt, Nasreddin Tusi ve diğer beşeri dâhileri yakından tanımaya, öğrenmeye, okuyucuların büyük ihtiyacı var ve olacaktır. Bunda ise âlim, yazar, çevirmen ve kültür işçilerinin üzerine büyük iş düşüyor. Bu açıdan bir takım Sovyet cumhuriyetlerinde, özellikle RSFSR, Özbekistan ve Kazakistan'da bizden çok çok ileri gidilmiştir. Bu haset veya kıskançlık değil, yarıştır, geri kalanın kendini eleştirmesidir...

Eski Yunan kültürü ve Avrupa Rönesans'ı herkesçe bilinmektedir...

IX.-XIV. yüzyıllarda Orta Doğu ülkelerinde sosyal, siyasal, ekonomik, bilimsel, kültürel yükseliş olmuştur ki, bu da son dönemde “Doğu Rönesans'ı” adı ile tanınmaya başlamıştır. Yukarıda isimlerini saydığımız dâhiler Yunan kültürü ile Avrupa Rönesans'ı arasında duran, onların bir takım yanlarını birbirine bağlayan, dünya kültürünü kapsamlı zenginleştiren “Doğu Rönesans'ının” bayraktarlarından olmuşlardır. Bu adamlar tam anlamıyla bilim fedaileri idi. Sadece şunu göstermek yeterlidir ki, seksen yıl yalnız yaşayan Farabi, Ortadoğu ülkelerindeki tüm bilgi ocaklarını gezip öğrenmiş, öğretmişti. O, anadili olan Türk dilinden başka, yetmiş dil biliyor, Aristoteles'ten sonra dünyanın ikinci büyük

³Voskoboynikov, Valeri, Velikiy V'raçatel, Molodaya Gvardiya Yayınları, 1972.

filozofu sayılıyordu. “Farabi Aristoteles’i Doğu’da Aristo etmiş”, “Farabi XII.-XVII. yüzyıl Avrupası’nın öncü sosyal-felsefi fikrinin kaynağı olmuştur” diyen âlimler çok haklılar.

Dünyanın en güzel sanatlarından olan doktorluk mesleğine halkımız hep büyük ilgi duymuş, bu sanatın sevenlerine derin istek ve rağbet beslemiş, saygı göstermiştir. İslam dininin en güçlü zamanında bile bizde doktor tüm insanlar için mahrem sayılmış, her yerde kapılar yüzüne açık olmuştur. Büyük Nizami’nin oğluna hekimlik öğrenmesini nasihat etmesi, onu hümanizme hizmet etmeye yönlendirmesinden idi. Lokman adının Azerbaycan’da sevilmesi ve çok yaygın olması bunlarla ilgilidir. Asıl hekimlik sanatına olan istek, beğeni, saygı Lokmanın üstünde toplanmış; o, edebiyatımızın genel kahramanlarından birine dönüşmüştür.

Lokman efsanevi bir peygamber olmuş, Yakın ve Orta Doğu’da derin hikmet sahibi, hekimliğin sembolü olarak tanınmış, hatta adı Kur’an’da geçmektedir. Kuran’dan yüzyıllar sonra, Lokman Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında yeni özellikler kazanmış, insanın her bir derdini iyileştirme gücü olan bir varlık gibi tanınmıştı. Çoğu zaman hastalıkla ilgili olmayan derdin, kederin, gamın ilacını Lokman’da aramışlardır.

Azerbaycan’da da Lokman şöyle tanınmıştır. Aslında Lokman’a olan inanç, halkın doktora olan güveni demektir. Herkes aciz kaldığı bir anda, insanı en ağır dertten, hatta ölümün pençesinden ancak doktor kurtarabilir. Buna göre de Lokman doktorların genelleştirilmiş sureti olmuş, icazkar bir güç olarak tasvir edilmiştir. İbn Sina da zihnimizde canlandırdığımız Lokmanın asıl takipçisi olmuştur. O, sadece yaşadığı dönemde insanları ölümün pençesinden alıp iyileştirmiş, hayata bağlamamıştır aynı zamanda onun eserleri XII.-XVII. yüzyıl Avrupa’sında Hristiyan dininin yarattığı katı karanlık içerisinde çabalayan milyonlarca insanoğlunu hem fiziksel, hem de manevi hastalıktan kurtarmış, düşüncüyü üstün tutan kuvvetlere bir kaynak, bir dayanak olmuş, 600 yıl papaların, piskoposların hacı seferine karşı durarak, Avrupa tıbbını kucağında yedirip, büyötmüştür.

Avrupa’da gerici güçler Tevrat ve İncil’i bayrak yaptığında, ilerici güçler İbn Sina’nın “Tıp Kanunu” eserini onlara karşı koyuyorlardı. XVII. yüzyılın sonlarına dek Batı’da oluşan en büyük tıp kitapları İbn Sina’nın “Tıp Kanunu” eserinin gölgesinden öteye geçememiştir.

İbn Sina gibi büyük bir dâhinin konumunu aydınlatmak için çok eser gereklidir. Biz bu küçük misalleri ona göre getirdik ki, sonradan diyeceğimiz kelimelerin mahiyeti okuyucuya doğru ulaşsın. Epeydir ki, Azerbaycan dilinde İbn Sina’ya ait ilginç bir yazıya rastlamıyorduk. Şöyle bir beklenti vardı, “Büyük Lokman” bizim isteğimizin bir bölümünü ödeyecektir. Elbette, bu gibi çeşitli eserlerin dilimize aktarılması gereklidir. Ancak geniş bir okuyucu kitlesine İbn Sina hakkında ilk manayı veren eserin bu şekilde olması hiç de hoş bir etki vermemektedir. Birincisi eserin kendisi çeşitli yanlış fikirlerle doludur, ikincisi meali ve dili noksandır.

V. Voskoboynikov bunu ortaokul yaşındaki çocuklar için yazdığı eserin son sayfasında gösterdiği halde, Azerbaycan çevirisinde nedense bu gözden kaçmıştır. Oysa o, bu kitabın hangi okuyucunun seviyesine uygun yazıldığını önceden söylüyor. Buna rağmen, ortaokul öğrencileri için yazılan eserde de tarihi olguları bayağılaştırmak, yanlış yazmak, kesinlikle doğru değildir.

Burada eserin Rusçasının sayfalarını birinci, Azerbaycan Türkçesi seçeneğini ikinci vereceğiz. Eserden okuyoruz: “tayfaların çoğu tapınağa secdeye gidiyor, onu “Allah’ın Yasak Evi” diye (Voskoboynikov, 1972: 27; Voskoboynikov, 1976: 22)”. Bilindiği gibi burada Kâbe’den söz ediliyor. Kâbe ise Araplarda “Beytul-lahi-l-haram” olarak adlandırılır. “Haram” kelimesinin bir anlamı da “kutsal” demektir. “Muharrem” kelimesi de aynı kökten ve “eş-

şehr-ul-muharram”-”kutsal ay” demektir. Kâbe “Allah'ın yasak evi” değil, “Allah'ın Kutsal Evi” demektir. Sonra “tapınak pazar meydanının yanında, kendisi de küp biçiminde idi. O, hatta “Kâbe”yi, “oyun zarı” olarak adlandırılıyordu. Tapınağın çevresinde putlar-kaba yontulmuş taşları, Allah kabul ediyordu. En büyük put tapınağın içerisinde, kuyunun üstünde bulunuyordu. Genellikle o kuyuya adaklar-kurbanlar birikiyordu. Tapınağın duvarına avuç boyda bir siyah taş (Rusça: Cyorniy Kamen V Poltorı Ladoni) yerleştirilmişti (Voskoboynikov, 1972: 27; Voskoboynikov, 1976: 23)”.

Birinci olarak şunu söylemeliyiz ki, “Kâbe” sözünü bir takım oryantalistler, hatta modern Arap tarihçilerinin bazıları çok yanlış yorumlarlar. Bunun nedeni, aynı âlimlerin sözün yüzeysel manasını alıp, onu “mukeb”, “dikdörtgen”, “küp” diye anlamış olmalarıdır. Gerçektir ki, bazen doğru, tarihi ve bilimsel bir bakışın yerini, yanlış bir uydurma tutup, yıllarca ya düşünce, ya da bilimsel eserlerde işgal edebilir. Ne yapmalı ki, “Kâbe” kelimesinin izahı da böyle olmuş, büyük Azerbaycan âlimi, Rus oryantizmin kurucularından olan Mirza Kazımbey'in doğru olan bilimsel araştırması unutulmuştur. Mirza Kazımbey'in “İslam Tarihi” (Rusça) eserine göre, Araplarda, Güneş, Jüpiter, Venüs, Mars, Merkür, Satürn ve Ay, yedi gezegen sayılıyor ve İslam'dan önce onlar tarafından biliniyordu. Arapların (İslam'dan önce-M. Ö) yedi tapınağı vardı ve onlar yedi gezegenle irtibatlandırılmıştı. Mekke (Mek-Kede)-”Ay Tapınağı”, yahut “Ay evi” demektir... Venüs, Merkür, Satürn eski Araplarda başka şekilde isimlendirilmiş, Humdan- (Venüs), Esedi (Merkür), Kâbe (Satürn) tapınaklarının isimleri o sözlerle ilgili olarak oluşmuştu.

İkincisi, İslam dininin kurulması sırasında Mekke'de, taş put çok nadirdi, deri, kemik, ağaç putlar yaygındı.

Üçüncüsü, kuyuya kurbanların birikmesi uydurmadır başka bir şey değildir.

Dördüncüsü, Kâbe'deki siyah taş⁴, ne bir avuç, ne de bir buçuk avuç değil, daha büyüktür.

Bir tarihi olayı gösterelim ki, IX. yüzyılın sonlarında başlayan ve Hürremiler'in-Babekiler'in güçlü etkisinin olduğu Karmetiler hareketi bütün Irak, Suriye ve Arabistan'ı sarıyor. Tamamen yoksullardan oluşan bu hareketin katılımcıları 930 yılında saldırıp Mekke'yi kuşatıyor, siyah taşı ikiye bölüp deveye yüklüyor ve kendi başkentleri El-Ahsâ'ya götürüyorlar. Onlar siyah taş orada 9 yıl saklamış, sonradan Fatımi halifelerinin birinin talebi üzerine getirip kendi yerine koymuşlardır. O zamandan buyana siyah taş alçıyla birbirine yapıştırılmış iki bölümden oluşuyor.

Yazar, aydınlattığı alanı çok derinden bilmeli, kullandığı her söze ciddi yaklaşmalı, okuyucusunun henüz oluşmamış zihninde şaşkınlık yaratmamalıdır. Eserden anlaşılıyor ki, müellif Doğu tarihini, gelenek ve geleneğini öğrenmemiş, bazı delilleri toplayıp tahlil etmeden, yanlış abartmalarla ifade etmiştir. O, Hz. Muhammed'den bahsederken, bu yanlışını bir kez daha göstermektedir. Öyle ki, Muhammed peygamberi, “donla gezen, burnu akan bir çocuk”, “sefil, sokakları dolaşan (Voskoboynikov, 1972: 29; Voskoboynikov, 1976: 24)”, (bu sayfalar uyarınca kitabın Rusça ve Azerbaycan dilindeki seçeneklerini gösteriyor) vb. adlandırıyor veya yazıyor, “Muhammed'in soyu ancak fakirliği ile ünlü idi (Voskoboynikov, 1972: 28; Voskoboynikov, 1976: 23)”.

Genellikle, Muhammed peygamber hakkında bazı eserlerde çok yanlış fikirler söylenir ki, bu da Hristiyan tarihçilerin, ya da Hristiyan ruhani âlimlerin İslam'a karşı tuttuğu garezci

4 Kabe'nin doğu köşesinde bir buçuk metre kadar yükseklikte bulunan ve Cennet yakutlarından olan parlak siyah taş. Lügate, hâcer “taş” ve esved de “siyah” demektir.

bakıştan kaynaklanarak, bir gelenek görkemi almış, kendi etkisini uzun süre ilimden korumuş, çok yazık ki, bazı Sovyet bilim adamlarının eserinde de kendisine az da olsa yer bulmuştu.

Marksist yöntem, tarihi gerçeklere doğru yaklaşıp, ona sınıfsal mücadele açısından değer verilmelidir diyordu. Muhammed peygamber çocuk çağlarında anasız kalsa da, o yoksul, sahipsiz olmamış, yoksul tabakanın içinden çıkmamış ve serseri, sefil insan da değildi. Aksine, Muhammed peygamber çocuk iken onun on bir amcası ve dedesi Mekke'nin en etkili adamları idi. Bir defasında Habeşiler Mekke'ye hücum ettiğinde Muhammed'in dedesi barış için 200 deve göndermişti. Onun dedesi Mekke'nin koruyucusu ve zengin ailesinden, soyundandı ayrıca büyük bir çadırdaki yaşıyor, ona müracaat edenleri o çadırda kabul ediyordu. Bu çadır Atilla'nın çadırını hatırlatıyordu⁵. Oraya döşenmiş hayvan derileri altın ve gümüş boncuklarla süslenmişti.

İhtiyar Şeybe-Abdül Muttelib sadece Muhammed'e bu derilerin üstünde oynamaya, uyumaya izin veriyordu. Abdülmuttalib öldükten sonra neslin başkanı Muhammed peygamberin amcası Ebu Talib oldu ki, bu da kardeşinin yadigârı Muhammed peygamberi kendi oğlu Ali'den de üstün tutmuştur Bir süre sonra genç Muhammed peygamber ve Ali Ebu Talib ticaret kervanını yönetmeye başlamışlardı. Kâbe'nin geliri de Ebu Talib'e bağlıydı. Muhammed peygamber henüz genç yaşlarından gerek maddi, gerekse hukuki açıdan Mekke'nin ayrıcalıklı isimlerinden olmuştur. O, kendisinden yaşça çok büyük olan zengin dul kadın Hatice'nin ticaret işlerini idare etmiş, bir süre sonra onunla evlenerek, tüm servetinin de sahibi olmuştur. Muhammed peygamber tamamen zengin bir şahıs olduktan sonra tek Allahlığı tebliğe başlamıştı. Tacir tabakasının asıl temsilcisi olan Muhammed peygamber "Kuran'da da ticareti Allah'ın sevdiği bir sanat gibi değerlendirip, onu ön plana çıkarmıştı.

Henüz küçük yaşlardayken Yemen'den Suriye'ye kadarki yerleri oymak-oymak, köy-köy, şehir şehir dolaşan, her türlü dinden, tabakadan insanlarla alışveriş yapıp, çeşitli sohbetlerin doğrudan tarafı olan, geceler kervanla yürürken eşkıyalarla, düşman kabile ve kavimlerin saldırılarına karşı çarpışan Muhammed peygamber silah kullanmanın yanında Zerdüş, Yahudi ve Hristiyan dinleri ile ve hatta cesaretle Yunan ilahiyatçıların fikri ile çok yakından tanışmıştı. Özel kütüphanesi olan ve birkaç dil bilen amcası Ebu Talib'in Muhammed'e öğrettiği öğretilerin de bu açıdan biraz rolü olmuştur. Çevrede bulunan ve Arabistan'ı çevreleyen devletlerin, ülkelerin hepsi tek Allahlığa itaat ediyordu. Sadece çok tanrılı olan Arabistan, özellikle sayısız putları olan putperestliğin çekişmesi içerisinde yaşıyordu. Mecusi Sasani imparatorluğuna, Hristiyan Bizans ve Habeşistan'a karşı durmak, her türlü ekonomik ilişkilere elverişli ortam yaratmak, herkesi bıktıran çekişmelere son vermek için tek devlete ihtiyaç vardı. Engels'in ifadesiyle, birim devlete olan ihtiyaç birim dine olan ihtiyaca yol çıkarmalı idi. Burada ise esas ilgi zenginlik idi ki, Muhammed peygamber de bu zenginlerden biri sayılıyordu. İşte İslam dininin kurulması da buradan başlamıştı. Başka zenginler de tek din yaratmaya çalışıyordu. Ancak onların çoğu kendi geçmiş inançlarını, ya da ailevi putlarını birinci plana getirip, başkalarının putlarını onların içerisinde eritmek istiyordu. Bütün Arabistan zenginlerinden hepsi bunu istediği için kimse buna nail olamıyordu. Hiç kimse kendi haklarından vazgeçip başkasından bağlanmak istemiyordu. Büyük becerisi, yeteneği ve bakış açısı olan Muhammed peygamber (İstoriya stran zarubrnoy Azii v sredniye veka, M, 1970: 131) öyle bir din getirdi ki, bu hiç kimsenin değildi ve hiç kimsenin olmadığı için de başka şeylerden daha çabuk herkesin olabilirdi. Bu daha gerçek idi. Ona karşı direniş ancak tutuculuk ve eski putlara olan taassuptan doğabilirdi ki, bu da 15-20 yıldan, daha doğrusu bir nesil geçtikten sonra kendi gücünü kaybedecekti.

5 Atilla vefat ettiğinde, ovanın ortasında dev bir ipek çadır yürüyordu, çadır sayısız arabanın üzerine kuruluydu ve Atilla'nın cesedi çadırın önüne yatıyordu.

Peki, yoksullar, köleler?

Onların ağalarına, onları ezene, soyan, çiğneyene kim karşı çıkarsa ilk anda hiçbir şey düşünmeden kabul edecek, imkân buldukça yardım gösterecek, çok çekmeden bu yeni yarananın esas ağırlığını kendi omuzlarında taşıyacaktılar. Yenilik ise bu büyük güçten kullanarak, onunla uyumlu bir ilişkiye girmezse, galip gelemeydi. İslam dini de böyle bir yolu geçmiş, yetenekli ve siyasetçi Muhammed peygamber ezilenlerin toplumsal yasal mücadelesinden kendi isteklerini gerçekleştirmek için beceriyle kullanmıştı.

Biraz zaman geçtikten sonra, İslam dininden beklediklerini alamayanlar, aldandığını anlayıp azıcık itiraz edenlerle savaşıldı. Halife Ömer'in İslam taassubu ile başı karışmış ve yağmaya susamış orduları komşu ülkelerin halklarını, yabancı işgalcilerin karşısında diz çökmeyenleri kılıçtan geçiriyor. İslam'ın ilk yaranışında "herkes sadece Allah'ın kuludur" diyen Muhammed peygamber bununla düşmanlarına büyük darbe vursa da, çok çekmedi ki, onun halefleri başka ülkelerin halkını köle yaptı. İslam'dan önce Arabistan'da kul olanlar, İslam'ın zaferi ile Kuzey Afrika'da, Kafkasya'da, İran'da, Turan'da, Hindistan'da ağa oldular. Arabistan'ı birleştirenler, dünyayı paylaşmak için çekişmeye başladılar. Halifeler-Ömer, Osman, Ali ve bir takım ardılları da bu çekişmenin kurbanı oldular. Eserde bunlar başka türlü izah edilir ki, bu da çok yanlıştır (Voskoboynikov, 1972: 32-33; Voskoboynikov, 1976: 43-44). Kitapta (Voskoboynikov, Valeri, 1972: 28; Voskoboynikov, 1976: 36). Yerin mi veya Güneşin mi evrenin merkezi sayılmasının tarihinden bahsediliyor ve sonunda şöyle yazıyor: "Sadece uzun yıllardan sonra Polonya âlimi Kopernik, Ptolomeyle tartışma cesaret etti".

Bu sayfaları okurken, anlaşıyor ki, telif zamanı geçmiş ansiklopedi haberlerinden yararlanılmış, yeni çalışmalardan habersiz olmuştur. Söyleyelim ki, Dünya'nın dönmesini Hint âlimleri ta eskiden söylemişlerdir. Biruni Yerin de, Güneş'in de döndüğünü göstermiş, geleneksel astronomi ilmine göre Dünya'nın merkez olarak alınmasını tutarak, bunun astronomik araştırma için hiçbir zarar getirmediğini bildirmişti. Biruni ve Tusi heleosentrizmi (Güneş'in merkez alınması) çok net idrak etmiş, ona şüpheli yaklaşmamışlardır. Yazar yazıyor: "O zaman çok ilke vardı. Çoğu da karmaşık idi (Voskoboynikov, 1972: 83; Voskoboynikov, 1976: 71)". O zaman çok kanun yoktu, çok hadis vardı. Hadis ise kanun değil, hukuk terimi ile söylersek, yasanın analojisiydi. Ancak o zaman tek hukuk normu olmadığından, bu analogi kanun olarak ortaya çıkmıştı. İkinci dipnot da (Voskoboynikov, 1972: 86-88; Voskoboynikov, 1976: 74-75) yanlış yazılmış, olaylar bayağılaştırılmıştır.

Gazneli Sultan Mahmud'un (998-1030) iç ve dış politikasına, onun Firdevsi münasebeti, uydurma, düzmece rivayetlere göre değil, kaynaklarda olan net tarihi kanıtlara göre gerçek anlayışla ele alınmalıdır. Sultan Mahmud, serseri, kafasız feodallerden değil, akıllı, tedbirli bir fatih, siyasetçi bir başkan, kendisinin ve mensup olduğu feodal sınıfının hayrını isteyen sert tabiatlı şahıs olmuştur. Onun döneminde ise Yakın ve Orta Doğu'da kültür intibaha başlamış, çok geniş sosyal ve politik etki gücü kazanan saygın bir varlığa dönüşmüştü. Bu yüzden feodallerin birkaçı ister istemez kültüre hamilik gösterdi, ondan kendilerinin, ya da kontrol ettiği devletin yararına kullanıyorlardı. Mahmud Gaznevi de büyük devlet yeteneği olan, çevik feodallerden ve o, medeniyetin, onun yaratıcılarının neye kadir olduğunu görüyor, ondan kendi isteğine uygun yararlanmaya çalışıyordu. O dönemden biraz bilgisi olan herhangi bir okuyucuda böyle bir mantığı soru sorulabilir:

“Eğer Mahmud Gaznevi bilimin, kültürün gücünü, hayrını bilmiyor idiyse, peki o zaman neden bu Biruni, İbn Arrak, İbn Sina kim ansiklopedik zekâları, Firdevsi’yi kendi sarayına götürmek için tüm araçlara el atıyordu?”

Orta Asya, Horasan, Batı İran, Afganistan ve Hindistan Mahmud Gaznevi’nin amansız kılıcının korkusundan titrediği bir zamanda o, kültür ve bilim adamları ile çok zaman özenli davranıyor, onların taleplerine kulak asar, altın, gümüş harcamaktan çekinmiyordu... “Elbette, müelliften araştırma talep edilemez. Ancak hiç olmazsa 1970 yılında Moskova’da yüksekokul öğrencileri için basılı kitaba baksaydı, yeterli olurdu. Orada Mahmud Gaznevi hakkın şöyle yazıyor: “O, büyük komutan ve hükümdar, becerikli diplomat olmuştur. Büyük bir enerji, amansızlık ve despotizmle bütünleşen aydın keskin düşünce onun karakterinin özgül yönü idi. O, bilgili ve Arap, dilini de biliyordu (İstoriya stran zarubrnoy Azii v sredniye veka, M, 1970: 336)”.

Nedense birçok edebiyatçı neredeyse Firdevsi’yi Mahmud Gaznevi’ye karşı bir mücadele gibi kıymetlendirsın. Orta esirlerde oluşan ve Şii taassubundan doğan bu tutumun etkisinden uzak duramamak, nasıl olsa görünür. İbn Arrak Ebu Nasr Mansur (1034’de öldü) hakkında da büyük yanlışlara yapılmıştır. Burada gösteriliyor ki, güya Mansur İbn Arrak 995 yılında Ket’i tutan Memun’un sülalesinden ve o, kendisini yani sülalenin-mensup olduğu sülalenin sarayında istediği gibi götürüp, İbn Sina ve Birûnî’ye yardımcı olur, debdebe içerisinde yaşıyor vb. Oysa İbn Arrak 995 yılına kadar köyde hâkim olan Harezmsahlârin-İrakilerin sülalesinden olup, Birûnî’ye gençliğinde ders verip, onun bir âlim gibi yetişmesinde önemli yer almıştır. Biruni kendi hocası İbn Arrak ile birlikte Ket’i, Urgenc’in emri Memun’un savunmuş en sonunda ordunun mağlup olduğunu ve yeni hâkimin onlara divan tutacağını anladığından Ket’ten ayrılmışlardır.

995 yılında Ket’i tutan Memun 997 yılında ölür. Onun yerine oğlu Ali geçer. Babasına göre yumuşak tabiatlı ve bilime, kültüre açık olan Ali aynı yıl Biruni ve İbn Arrak’ı bilimsel çalışmalarını sürdürmek için Ket’e davet ediyor. Yani sülalenin temsilcileri Biruni’nin etkisi ile bir takım bilginleri, aynı zamanda İbn Sina’yı da Urgenc’e davet ediyorlar. Biruni’nin kendisi de Urgenc’e geliyor. Bir kimse diyemez ki, müellif tarihte nasıl olmuşsa, öyle de yazsın. Belli ki, sanat eserinin başka başka talepleri var. Bence sadece tarihi delilleri yanlış vermek ve bayağılaştırmak hesabına, herhangi bir eser yeni bir sanat değer kazanamaz, kaldı ki, İbn Sina’nın yaşam yazısı olabilir. Eserde okuyoruz: “Eski Yunanistanlı Aristo kendi kitaplarını sadece varsayımlar ve ihtimaller üzerine yazmıştır (Voskoboynikov, 1972: 174 145)”.

Bu tür fikirlere bir takım başka yazılarda da rastlıyoruz ki, bu da kökünden yanlıştır. Biz burada geniş tartışma açmak istemiyoruz. Çok kompakt da olsa demeliyiz ki, Yakın ve Orta Doğu’da, Akdeniz havzasında bilim ve kültür, sosyal felsefi fikir Aristoteles kadar yüksek aşamalar geçirmiş, deneysel doğa büyük başarılar kazanılmıştı. Sıradan bir örnek gösterelim ki, Aristoteles önce Babilistan, Mısır ve Yunanistan’da büyük matematiksel hesaplamalar yapılır, ayın, günün tutulmasını önceden biliyorlardı. Büyük Polonya tarihçi-âlimi Z. Kasidovski: “Son dönemlerde biz bile hesap yapıyoruz ki, Avrupa kültürü her neyi varsa Yunanistan’a borçludur. Ancak, en yeni araştırmalar gösterdi ki, birçok ilişkilerde biz beş bin yıl önce Sümer halkının dehası ile yaratılan varlıkların mirasçısıyız (Bibleyskie Skazaniya, 1969: 25-26). “ Yazar İsfahan’dan bahsederek: “Nisan ayı idi. Otlar henüz solmamıştı (Voskoboynikov, 1972: 198; Voskoboynikov, 1976: 167). “

Nisan ayında İsfahan’da otlar niçin sararmalı imiş?

Bu çeşitli eksikliklerden yine de bahsedebiliriz. Ancak, bana öyle geliyor ki, okuyucu için gerekli ölçüde aydınlatıldı. Şimdi de eserin çevirisi hakkında birkaç söz söylemeyi kaçınılmaz sayıyoruz. Çeviri neredeyse çok düşük düzeydedir. Biz tercümanın zahmetini yere vurmak istemiyoruz. Çevirmen (Zeynel Babayev) doğrudan doğruya hayırlı bir iş yapmak istemiştir. Ancak tercümenin seviyesi düşük olmuş, derinden incelenmeden basılmıştır ki, bunda editörlerin de suçu az değildir. “Büyük Lokman”ı iki kişi (Firuz Haşimov, Ziyeddin Sultanov)düzenlemek etmesine rağmen, birçok hataların gitmesine izin vermişlerdir. 17. sayfada okuyoruz: “*A osnoval yeqo sam Afrasiab, skazoçny sar. İ yeşyo çetiresta let nazad, zadolqo do toqo vremeni, koqda vsadniki Kutaybi poyavilis pod stenami Buxarı, buxariskie praviteli lyubili zdes otdıxat zimoy ot svoix del*” (Voskoboynikov, 1972: 17). Tercümesi şöyle verilmiş: “Onu efsanevi şah Ofrasyabın kendisi düşürüp. Kendisi de dört yüz yıl önce, Kuteybe'nin süvarileri Buhara duvarlarının altında görünmeye başladığından çok önce, Buhara hâkimleri kışın burada çalıştıktan sonra dinlemeyi seviyordular (Voskoboynikov, 1976: 13-14)”. Görüldüğü gibi tercüme yanlış yapılmış ve tamamen başka fikir ortaya çıkmıştır.

Tarihten bilinmektedir ki, Orta Asya'da birkaç şehrin, aynı zamanda Semerkant ve Buhara'nın temelini Ofrasyab (Alp Er-Tunga) milattan birkaç yüz yıl önce atmıştır. Arap ordusunun komutanı Kuteybe İbn Müslim 707 yılında Ramitan, 708'de Buhara, 709-715 yılında Semerkandî almıştır. Çeviri şöyle yapılmalıydı: “Onun temelini efsanevi hakan Ofrasyab kendisi atmıştır. Dört yüz yıl bundan önce ise, Kuteybe'nin atlıları Buhara duvarları önünde görüldüğü zamana yakın, Buhara hâkimleri kışın kendi işlerinden uzak burada dinlenmeyi seviyorlardı”. Yazar Ramuş köyü hakkında: “*Yeqo vistroil vraq Afrasiaba. On postroil xram oqnepoklonnikov, i k etomu xramu do six por raz v qodu tayno sobirayutsya na svoy prazdnik maqi* (Voskoboynikov, 1972: 17)”. Tercümesi şöyle olmalıydı: “Onu Ofrasyabın düşmanı düşürmüştü. O, ateşe tapanlar için tapınak inşa etmişti. Öyle şimdi de Mecusiler yılda bir gizli olarak o şubede toplanıyorlar (Voskoboynikov, 1972: 14)”. Aslında böyle tercüme olmalıydı: “Onu Ofrasyab'ın düşmanı düşürmüştü. Ayrıca ateş gede yaptırmıştır ki, Mecusiler kendi bayramlarını geçirmek için şimdi de yılda bir kez oraya gizlice toplanıyorlar “. Aşağıdaki cümleye bakalım: “... *Slovno mastera stroili yeqo ne iz beloqo obojuonnoqo kirpiça, a vyazali iz krujev, iz tonkix nitey. Eto mavzoley İsmaila Samani, pervogo pravatelya Dvureçiya* (Voskoboynikov, 1976: 22-23)”. Tercümesi: “Sanki ustalar onu yanmış beyaz kerpiçten yapmamışlar, ince saplardan hazırlanmış krujevalardan dokumuşlar. Bu, Beynelnehrin ilk hâkimi İsmail Samaninin Mozolesi (Voskoboynikov, 1972: 19)”.

Birincisi, telif İsmail Samanini Mevarennehr'in ilk hâkimi adlandırmaktan yanlış yapmıştır.

İkincisi, çeviri şöyle olmalıydı: “Ustalar sanki onu pişmiş beyaz kerpiçten yapmamış,ilmeklerden, ince saplardan örmüşler. Bu, Mevarennehr'in geçmiş hâkimi İsmail Samaninin türbesi “. belirtelim ki, “Beynelnehreyn”: “İki çay (Dicle ve Fırat) arası”-Mezopotamya'ya diyorlar. Oysa konu, Ceyhun (Amu-Derya)ve Seyhun (Sır-Derya) nehirleri arasından oluyor. Oraya ise Mevarennehr diyorlar. Mealde herhangi bir sözü artırmak veya azaltmak olabilir, ancak öyle yapmak gerekir ki, yanlışlığa olmasın. 23. sayfada okuyoruz: “*Kajdıy musulmanin doljen znat qlavnuyu kniqu, svod zakonov zemnoy jizni-Koran*”. Bu mealde şöyle verilmiştir: “*Her Müslüman başucu kitabı-bu dünyadaki yaşamın kanunlar külliyatı olan Kur'an'ı ezbere bilmelidir* (Voskoboynikov, 1972: 20)”. Tercümenin yetersizliği okuyucuyu rahatsız eder. Ayrıca “ezber” kelimesinin artırılması fikri yalandır. 30. sayfada okuyoruz: “*İ koqda yazıçniki pobejdali, xristiane i yevrei qrozili im novim prorokom-Messiyey, kotorıy skoro pridet na zemli i raspravitsya so vsemi ne vernımı*”. Çeviri: “Putperestler galip

geldiğinde Hristiyanlar ve Yahudiler onları yeni peygamber-Musa ile tehdit diyorlardı ki, O, hemen yere inip bütün kâfirlere divan tutacaktır (Voskoboynikov, 1976: 25)”. Mesih-dönüş, yeniden görünme, zuhur demektir. Birçok dinlerde, özellikle Yahudi, Hristiyan, Müslüman, Budacıların dininde bu anlayış kendine yer bulmuştur. Öyle ki, bir takım din ve tarikatlarda bazı peygamber, imam veya yüksek ruhun ölümüne inanmıyor, onu sadece kaybolmuş sayıyorlar ve bu arşa çizilenlerin bir gün yere döneceğini, ona güvenini kaybetmeyenleri yükseltip, onların düşmanlarına divan kuracağını umut ediyorlar. Bu dini tasavvur, şimdilik bize belli olan en son araştırmalara göre, ilk kez Sümerlerde oluşmuş ve onlardan başka dinlere geçmiştir. Bizde, İslam dini ile ilgili olarak (Şiilerin 12. imamının zuhur edeceği) buna “Mehdicilik” denir.

Bunları söylemekteki amacımız, “Mesih” kelimesini “Musa” olarak tercüme etmeği nasıl bir yanlış anlayış gösterir. Aşağıdaki cümlelerin tercümesine bakalım: “*Molilis v meçeti, v otkritom dlya neba xrame. Predsedatelstvoval s jezlom v rukax sam Muxammad* (Voskoboynikov, 1972: 31)”. Tercümesi: “İbadet camide, gökler açılmış tapınakta geçiriliyordu. Elinde asa olan Muhammed peygamberin kendisi başkanlık ediyordu (Voskoboynikov, 1976: 25)”. (Oysa bu böyle tercüme edilmeliydi: “Onlar üstü açık camide namaz kılıyorlardı. Muhammed peygamber elinde asayla gelip, namaza kendisi başkanlık ediyordu “. “Büyük Lokman”ı okurken açıkça görülüyor ki, çevirmen dilimizin inceliklerini bilmiyor. Dili bilmek azdır, onu duymak gerekir. Aşağıdaki cümlelere bakalım: “*No zıbkim bilo şçastye Rudaki* (Voskoboynikov, 1972: 14)”. “Fakat Rudeki'nin mutluluğu geçersiz mutluluktur (Voskoboynikov, 1976: 11)”. Bu “Ancak Rudekin mutluluğu geçici idi” olarak tercüme edilseydi, daha uyumlu ve anlaşılır olurdu. Başka bir örnek: “*Çasto Biruni şutil nad druzyami* (Voskoboynikov, 1972: 107)”. “Biruni sık sık arkadaşlarıyla alay eder (Voskoboynikov, 1976: 90)”. Bu aşağıdaki gibi verilseydi doğru olurdu: “Biruni dostlarına sık sık bediye⁶ koşardı”. Birçok ifade ve kelimeler derinden yansağılmadığı için kendi yerlerine düşmemişler. Biz burada onlardan sadece birkaçını gösteriyoruz: “Sekreter” ya da “Yazman” yerine “kopyacı”, “suret çıkaran (Voskoboynikov, 1972: 5, 161)”, “emin” yerine “rahatça (Voskoboynikov, 1976: 14)”, “zemzem kuyusu”-“zemzem çeşmesi”, “tan yıldızı”-“sabahyıldızı (Voskoboynikov, 1976: 37)”, tarikatçı-sektant (Voskoboynikov, 1976: 74), çıkan-çekilen (Voskoboynikov, 1976: 77), sezdi-hissetti (Voskoboynikov, 1976: 90), gözlerinin-yüzlerinin (Voskoboynikov, 1976: 104)suvarılar-suladılar (Voskoboynikov, 1976: 105), katran-zift (Voskoboynikov, 1976: 129), özül-postament (Voskoboynikov, 1976: 134), mahsulsüz topraklar-aç çöller (Voskoboynikov, 1976: 137)vb.

Çeviri öyle zayıftır ki, onun hatalarını saymakla bitmez. Gösterdiğimiz gibi, editörler da kendi görevlerini layıkıyla yerine getirmemişler. Bu yüzden İbn Sina'nın eserlerinin adları çeşitli şekillerde gitmiş ve Büyük İskender-Alexander Makedonski (Voskoboynikov, 1976: 36), Kirişli Porfiri-Porfiri Tirski (Voskoboynikov, 1976: 29, 31), Kuteybe-Küteib (Voskoboynikov, 1976: 12, 13, 77 vb), Sebuktekin-Sebyüktekin (Voskoboynikov, 1976, 18), Ketbenuveyh-Ketbenuveyh (Voskoboynikov, 1976, 128, 132), Dara-Dariya (Voskoboynikov, 1976, 134), arabalar-Arbi (Voskoboynikov, 1976, 16)-Araplar (Voskoboynikov, 1976, 13), konulan-korulan (Voskoboynikov, 1976, 36), tapınakta-şubede (Voskoboynikov, 1976, 12, 14), fıkıh-fıkha (Voskoboynikov, 1976, 71, 81vd), sünnet-Sünni (Voskoboynikov, 1976, 89) yazılmıştır.

Hiç de öyle anlaşılmasın ki, bunlar küçük yanlışlar ve karıştırmalardır. “Sünnet” kelimesi ile “Sünni” kelimesi arasında nasıl büyük fark olduğunu uzmanlar iyi biliyorlar.

6 Sözler söylerdi.

Mealde çok söz aşırı çirkin şekilde çağdaş şekilde verilmiştir ki, bu da okuyucuya hoş bir etki vermiyor. Son olarak belirtmeliyiz ki, bu tür eserlerin dilimize çevirisi oldukça iyi ve gereklidir. Ancak bu şekilde olması, hem geçmiş kültürümüze, hem büyük dâhilere, hem de okuyucuya saygısızlıktır.

KAYNAKÇA

İstoriya Stran Zarubrnoy Azii V Sredniye Veka, Moskva, 1970.